ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДИСКУСІЇ

(за матеріалами наукового засідання)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 3

Хмельницький – 2016

День Соборності України: історико-політологічні дискусії*:*
Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 3. – Хмельницький, 2016. – 148 с.

УДК 94(477).084.61
ББК 63.3(4Укр)
З 53

День Соборності України: історико-політологічні дискусії : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2016. – Вип. 3. – 148 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті, виголошені на засіданні Всеукраїнської науково-практичної конференції "День Соборності України: історико-політологічні дискусії". Авторами статей розкрито такі питання: історія української державності; День Соборності України: початки ідеї соборності; передумови возз'єднання українських земель; Акт возз'єднання українських земель: політологічний аналіз; День Соборності України: історія та сучасність.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

Члени редакційної колегії:

Авсієвич А.В., доктор філософії в галузі права; **Байдич В.Г.,** кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; **Брицький П.П.,** доктор історичних наук, професор; **Гуменюк А.Ф.,** кандидат економічних наук, доцент; **Гундерук Л.М.,** кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.,** кандидат богослов'я; **Ковальчук Т.В.,** кандидат історичних наук, доцент; **Коцюк В.Д.,** кандидат історичних наук; **Олійник В.В.,** кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник М.П.,** кандидат історичних наук, доцент; **Парандій В.О.,** кандидат історичних наук, доцент (відповідальна за випуск); **Трембіцький А.М.,** кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

Рецензенти:

Лозовий В.С., *доктор історичних наук, професор (м. Київ).*
Дацків І.Б., *доктор історичних наук, професор (м. Тернопіль).*

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 28 січня 2016 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2016

День Соборності України: історико-політологічні дискусії*:*
Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 3. – Хмельницький, 2016. – 148 с.

О. Л. Ковальчук,
старший викладач
(м. Хмельницький)

БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ – РУХ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ І ПОЛІТИЧНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Сучасна Україна переживає один із великих і в той же час відповідальних періодів – розбудови і зміцнення своєї державності, незалежність якої була здобута наприкінці минулого XX ст. Але кожен день ми є свідками того, як ця незалежність піддається випробуванням. Проблеми сучасного національного відродження значною мірою породжені станом української нації і держави, що є логічним наслідком неусвідомлення свого минулого, теорії і практики історично-політичного процесу кінця XIX – початку XX ст., причин поразки національно-визвольної боротьби українців у 1917–1920 рр. Серед найважливіших складових вивчення нашого минулого є історія українського державотворення.

Морально-політичний і адміністративний тиск, коли потрібно було постійно доводити сам факт існування української мови і культури, міг зламати навіть стійких діячів українського відродження, адже Емський указ Олександра II в 1876 р. фактично заборонив українську культуру. Тому 70-80-ті роки XIX ст. стали для української інтелігенції періодом глибокої внутрішньої кризи: її представники почали діяти з великою обережністю, намагаючись навіть не зачіпати українське питання [2, с. 23]. Учений-філолог, один із найавторитетніших старих громадівців Т. Житецький молодим колегам казав: “Якщо бажаєте працювати для українського народу, ставайте першокласними вченими і пишіть ваші кращі роботи українською мовою, волею і неволею й чужі стануть вивчати українську мову, щоб знайомитись з нашими роботами” [14, с. 207]. Микола Костомаров у програмі Кирило-Мефодіївського братства писав: “Хай ні росіянин, ні поляк не вважають, що їм належить земля, на якій живуть українці” [16, с. 253].

Українські міста перестали бути центрами української освіти.

Наприклад, у 1817 р. українці у Києві складали 60%, а в 1897 – лише 22%. Київський університет мав лише 11% студентів-українців [4, с. 196]. Національна інтелектуальна еліта формувалася виключно за рахунок гуманітаріїв, майже не було наукової інтелігенції, з якою на той час пов'язувався прогрес націй [5, с. 39].

80-ті роки XIX ст. – це найскладніша пора українського національного відродження, час, коли великодержавна влада часто замінювала назву "Малоросія" на "Юго-Запад России". У той же час їх не можна вважати втраченим періодом, оскільки нове покоління інтелігенції, виховане на літературі, що її розповсюджували старогромадівці, стало більш активним в суспільно-політичній діяльності.

Молодше покоління, а це здебільшого були студенти, зросло в атмосфері більш ширших радикальних поглядів. У Галичині, яка стала центром українського відродження (Українським П'ємонтом), утворюються перші політичні партії, а через Галичину надходили відомості про успіхи західноєвропейської соціал-демократії. У великих містах Наддніпрянщини виникають молоді студентські громади. З'явилася потреба у нових ідеях. Ідеалом молодого покоління стає М. Драгоманов, який ще в 70-ті роки XIX ст. намагався спрямувати культурницький рух у політичному напрямку. Як лідер Київської громади, Михайло Драгоманов намагався поєднати соціалізм із національною справою. Основними тезами його програми стали слова: "в культурі – раціоналізм, у політиці - федералізм, у соціальних питаннях – демократизм" [8, с. 274]. Отже, значна частина громадівців стала прихильниками соціалістичних ідей.

Для поширення соціалістичних ідей в Україні було достатньо причин. На рубежі століть унаслідок індустріалізації економіки, пролетаризації і обезземелення селянства, зумовлених політичною відсталістю колоніальної імперії, загострилися соціальні протиріччя. Не останню роль у захопленні молодої інтелігенції соціалістичним ідеалом зіграв конфлікт із старим культурництвом, а згодом і розрив із ним. Отже, можна сказати, що покоління 90-х років було приречено на те, щоб їх частина стала носієм і розповсюджувачем соціалістичних ідей.

Ідеї Михайла Драгоманова не мали нічого спільного з

марксизмом. Більше того, пізніше програма економічного розвитку буде використана засновниками кооперативного руху [16]. У той же час М. Драгоманов не виступив за відокремлення України від Росії, так як вважав, що Російську імперію можна "реорганізувати у вільну конфедерацію автономних регіонів (створених не обов'язково на етнічних засадах)" [16, с. 254]. Позиція М. Драгоманова уже в той час була спірною, адже він не вірив у можливість українського народу самостійно визначати свою долю, тому що не бачив відповідних сил в суспільстві. Те, наскільки М. Драгоманов був відданий своїм ідеалам, не може не викликати захоплення. Але з позицій сьогоднішнього дня саме ці погляди М. Драгоманова, які стали головною ідеологією українського руху на початку XX ст., приведуть до поразки національно-визвольні змагання 1917–1920 рр.

Інша небезпека для українського національного руху йшла від того, що багатьох молодих людей приваблювала ідеологія російського народництва, порівняно з яким український рух видавався "хуторянством". Значна частина молодої української інтелігенції (С. Перовська, Я. Стефанович, М. Кибальчич, С.Кравчинський, А. Желябов) вступили у російські революційні організації, очолювали їх і "не маючи в душі цього національного ідеалу, тонули в общеросійському морі" [17, с. 83].

Сутність XIX ст. полягала в пробудженні державних і недержавних народів до усвідомлення свого національного буття. І. Франко розпочинав свою політичну діяльність під впливом ідей М. Драгоманова, але зумів переосмислити свою позицію, і як великий мислитель, був глибоко переконаний в тому, що "...все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрасити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної землі" [17, с. 86].

Останнє десятиріччя XIX ст. стало перехідним етапом у розвитку українського національного руху. Пошук нових ідей, організаційних форм визвольного руху привів до виникнення молодіжних організацій, що стало підготовкою до утворення політичних партій. Першою серед них було Братство Тарасівців.

Революційні події початку ХХ ст. применшили роль цієї організації. В умовах розбудови незалежної України, історики повертають пам'ять про несправедливо забуті події та імена людей, які боролися за національне відродження. Дослідження, проведені С. Наумовим (м. Харків), І. Стамболом (м. Київ) на основі комплексного вивчення архівних даних, дають можливість по-новому подивитись на цю сторінку нашої історії. Багато цінної інформації можна взяти із спогадів Юрія Липи, сина одного із засновників братства, надрукованих у Літературно-науковому віснику періоду 20–30-х років ХХ ст.

Важливо було уточнити питання про час виникнення і засновників організації. С. Наумов приходить до висновку, що утворення організації - це процес, який тривав у 1891–1893 роках, оскільки учасники не відразу змогли визначити завдання. Серед його перших засновників не було Б. Грінченка і М. Міхновського, про що написано в усіх підручниках (вони приєднаються до тарасівців у 1892 р.), що ніяк не применшує їх ролі в діяльності товариства [11]. Братство Тарасівців виникло з невеликої групи однодумців, яка склалася влітку 1891 року, студентів Харківського університету М. Базькевича, М. Байздренка, І. Липи та дрібного урядовця В. Боровика під час проведення статистичних робіт на Полтавщині, якими керував відомий статистик, українофіл-старогромадівець О. Русов [11, с. 37].

На початку 90-х років Полтавське земство запровадило перепис нерухомого майна. Олександр Олександрович Русов бере участь у заходах статистичного бюро Полтавського губернського земства з опису селянських господарств. Роботи було багато і О. Русов вирішив залучити студентів. Займаючись переписом, молодь дістала змогу глибше пізнати життя українського народу, його побут, звичаї, настрої, мову. Іван Липа пригадує: "Ми вивчали народну мову, робили різні записи, цікавилися піснями, побутом і цілим укладом народного життя, записували етнографічні матеріали, читали по хатах українські книжки" [11, с. 37] .

Після Полтави студенти працювали над описом майна в Крюкові (сучасний Кременчук), у Глинську під Ромнами. Перебуваючи в самому серці України, вони задумали поїздку на

могилу Т. Шевченка. Студенти, потрапивши на Чернечу гору, відчули: “Щось дуже давнє заворушилося, виплило з глибокої душі те, що таїлося досі там, десь-десь на самісінькому споді її...” [10, с. 91]. Так було закладено основи Братства Тарасівців. І. Липа згадує: “Тут то й ухвалили заснувати таємне політичне товариство і на честь нашого поета й того місця, де ця думка виникла, назвати його Братство Тарасівців” [10, с. 92].

Після проведення статистичних робіт, учасники гуртка роз’їхалися на навчання або роботу. І ось там вони стали організаторами осередків братства. Отже, гуртки Братства Тарасівців існували щонайменше в 10 містах: Києві, Полтаві, Лубнах, Одесі, Чернівцях, Катеринославі, Ічні й Срібному на Чернігівщині, Оргієві у Бессарабії [11, с. 38]. У цих гуртках, за даними С. Наумова, налічувалося не менше 100 осіб. До літа 1893 р. найбільш активною була громада в Харкові, організована під керівництвом Івана Липи. Після арешту її лідерів, центром стає Київ. Саме Київська громада була найбільш чисельною, і в ній великий вплив має Микола Міхновський.

Одним із найбільш авторитетних “мазепинців-сепаратистів” серед “Братства” був Віталій Боровик [15, с. 100]. На жаль, окрім окремих спогадів, пов’язаних із діяльністю братства, про випускника Київського університету, засновника осередків тарасівців у Полтаві, Києві, Бессарабії, нічого не знайдено. Після короткого перебування у Полтаві, В.Боровику у липні 1892 р. довелося виїхати на нове місце служби – до Бессарабії, де формувалась експедиція для боротьби з філоксерою (хворобою виноградників). Робота була дуже виснажливою, але навіть у цих умовах В. Боровику вдалося утворити осередок братства, залучивши до участі в ньому селян. Саме з цього гуртка розпочинається участь в організації видатного українського письменника Михайла Коцюбинського [11] .

Чернігівський гурток сформувався не пізніше 1893 р. Його утворення значною мірою пов’язане з Василем Андрієвським. Постать В. Андрієвського заслуговує на те, щоб стати окремим дослідженням. Чернігівський краєзнавець Тамара Демченко на основі архівних даних дослідила основні штрихи до біографії В. Андрієвського. Послуговуючись її працями можна зробити такі

висновки: В. Андрієвський також працював членом філоксерної комісії у Бессарабії, де і відбулося знайомство з М. Коцюбинським і В. Боровиком [3]. Уже в Чернігові знайомиться з Борисом Грінченком, працівником земства та видатним українським вченим, який допоміг В. Андрієвському знайти роботу в повітовому земстві. Крім Чернігова, В. Андрієвському вдалося організувати відділення товариства (близько 30 чоловік) у с. Рожнівці Борзнянського повіту [11]. Василь Андрієвський – єдиний із членів Братства Тарасівців, хто загинув у бою з більшовиками, захищаючи ідеали Української революції [3, с. 169]. Цей братчик своїм життям доказав, що він гідний тих високих зобов'язань, які взяли на себе члени організації.

Запорукою дисципліни й організованості були як сумління братчиків, так і наявність колективного керівництва (ядра) та авторитетних лідерів – таких як І.Липа в Харкові, В.Боровик у Бессарабії, В. Андрієвський у Чернігові. Зв'язок між окремими гуртками здійснювався шляхом листування й особистих зустрічей. Саме цим можна пояснити велику кількість написаних М. Коцюбинським листів, зокрема своїй майбутній дружині – В. Дейші, активній учасниці чернігівського осередку. Організаційною формою зв'язку були з'їзди. Один із них відбувся у Києві не пізніше квітня 1893 р., (до харківських арештів), під головуванням М. Міхновського, в роботі якого взяли участь 30 делегатів [11, с. 40].

У гуртках були вихідці практично з усіх губерній України, причому найбільше з Полтавщини. За соціальним становищем тарасівців можна поділити на дві групи: селяни, що входили до двох сільських і бессарабського гуртків. Всі інші тарасівці – це студенти, дрібні службовці, інтелігенція [11, с. 41].

Отже, склад братства в основному відображав соціальну структуру української нації, представляв усі регіони Наддніпрянської України. Це дає можливість охарактеризувати його як загальноукраїнську організацію.

Серед документів, які декларували шляхи розвитку політичної діяльності Братства Тарасівців дослідники виділяють: "Листи з України Наддніпрянської" Б. Грінченка, в яких автор полемізував із політичними поглядами М. Драгоманова та казку "Хо" М. Коцюбинського [15]. Надрукована в художній формі, присвячена

В.Боровикові, вона розкриває переконання тарасівців: “Будьмо передусім скрізь українцями - чи то в своїй хаті, чи то в чужій, чи то в своєму краї, чи то на чужині. Хай мова наша не буде мовою, якою звертаються лиш до челяді... Хай вона бринить і розгортається в нашій родині, у наших зносинах товариських, громадських, у літературі - скрізь, де нам не заціплено…” [6, с. 188]. В особі М. Літка М. Коцюбинський засуджує всіх тих, хто був патріотом лише на словах, пишаючись прочитаною книжкою чи вишитою строчкою.

Та основним документом був реферат, виголошений навесні 1893 р. І. Липою. Його було передруковано того ж року у Львівській "Правді" під назвою “Proffession de foi молодих українців” (“Символ віри молодих українців”) під девізом безсмертного Тараса Шевченка: “Борітеся – поборете, Вам – Бог помагає”. Основними завданнями у програмі визначалися: робити все, що потрібно для відродження України, знищити всі обставини, які шкодять національним інтересам [13, с. 23].

Вивчаючи програму і спогади членів Братства Тарасівців, можна виділити основні моменти практичної діяльності товариства. Першим обов’язком було виконання гасла “бути у всьому українцями” [15, с. 100], тобто у повсякденному житті і на громадському рівні користуватись українською мовою. Зовнішній прояв – одягання вишиванки у місті.

Другим важливим напрямком діяльності товариства було залучення визначних представників національного руху і студентської молоді (В. Боровик привів до Братства М. Коцюбинського, В. Самійленка та братів Міховських).

Святим обов’язком вважалося виховання в національному дусі рідні, особливо дітей. Збереглися спогади про сім’ю М. Яценка, вже тяжко хворого після в’язниці: “Виходили до нього два хлопчики, теж у вишиваних сорочках із стрічками та в широких синіх штанцях, то очевидно його синки. До нас долітали часом уривки їх розмови, і ми чули, як вони між собою та з батьками розмовляли тільки по-українськи” [12, с. 57]. Син М. Базькевича, Богдан входив до складу нелегальної української студентської громади Харківського університету в найтяжчі для українства роки Першої світової війни [12, с. 58].

Засуджуючи культурництво за аполітизм як самоціль, тарасівці розуміли, що на початковому етапі формування національної свідомості, проведення культурно-освітньої роботи є необхідністю. Починали із самоосвіти. Предметом вивчення стали твори революційної, національно-визвольної спрямованості (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка), матеріали західноукраїнських часописів "Зоря", "Правда", "Народ". Далі була політична пропаганда, для якої використовувалися будь-які можливості (службове становище, праця на виноградниках, спеціальні поїздки по Україні й за її межами). Працюючи інспектором Одеського сирітського будинку, В. Боровик учив неписьменних дітей українській граматиці, розповідав учням про Б. Хмельницького й І. Мазепу, козацьку державу, порівнював її устрій з Швейцарією, викривав гнобительську політику царського уряду [12].

У травні 1897 р. провідні тарасівці за кошти В. Симиренка роз'їхалися "на роботу політичну" на Лівобережжя (М. Міхновський), Правобережжя (Є. Тимченко) і Кубань (В. Боровик) .

Вся ця діяльність не могла б відбуватися без основи просвітницької та громадської діяльності – літератури. Тому в умовах дії Емського указу товариство намагалось зібрати якомога більшу бібліотеку. Поряд із купівлею і поширенням літератури було організоване і власне видавництво. Заборонена цензурою література чи не найбільше цікавила тарасівців, що і стало фатальною подією для товариства. У ніч із 30 квітня на 1 травня 1893 р. у Харкові було заарештовано подружжя Русових, І. Липу, Л. Падалку, С. Левандовського. Згодом були заарештовані М. Яценко, М. Базькевич і М. Байздренко. Основною причиною арештів був донос контрабандиста, який переправляв ящик із забороненою літературою через Австро-Російський кордон [15, с. 101].

Через відсутність доказів більшість заарештованих незабаром була звільнена. Лише І. Липа, М. Яценко, Ф. Заїкін і І. Якимовський перебували у в'язниці до завершення слідства. 25 жовтня 1893 р. справа була вирішена в адміністративному порядку. Всі причетні до справи підлягали гласному нагляду поліції протягом 2–3 років і, як правило, позбавлялися права на проживання в університетських містах . Після цього розгрому харківський гурток припинив існування. Частина братчиків виїхала з міста. Можливо, саме тоді були

сформовані названі вище гуртки у невеликих містах. Провідним осередком став Київський гурток, в якому переважала самостійницька течія (М. Міхновський, В. Шемет).

Джерела свідчать, що з середини 90-х р. XIX ст. Братство Тарасівців переживало кризу, що була спричинена посиленням внутрішніх протиріч та ідейних розходжень. Загалом Братство Тарасівців проіснувало до 1898 р., "спричинившись" до утворення більш політизованої Загальної української безпартійної організації (1897) та Революційної української партії (1900). Місія Братерства Тарасівців, що на думку дослідника національного руху І.Бондар-Терещенка полягала у зародженні "лона українського націоналізму", була виконана [1, с. 30].

Діяльність Братства Тарасівців була ваговим внеском у національно-визвольному змаганні українського народу. Воно стало першою загальноукраїнською політичною організацією. На засадах програми Братства Тарасівців наприкінці XIX ст. студентські громади створять першу політичну партію в Наддніпрянській Україні. У лавах тарасівців чи під їх впливом сформувалися сотні борців за визволення України. Отже, Братство Тарасівців поклало організаційний початок політичного етапу українського національного руху.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910–1930 років : науково-популярне видання / І. Бондар-Терещенко. – К. : Темпора, 2009. – 528 с.

2. Голубицький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. Дослідження / О. Голубицький. – К. : Смолоскип, 1996. – 144 с.

3. Демченко Т. Василь Андрієвський: штрихи до біографії / Т. Демченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – 2013. – Вип. 9. – С. 168-100.

4. Іванченко Р. Історія без міфів: Бесіди з історії української державності. / Р. Іванченко. – К. : Український письменник, 1996. – 335 с.

5. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть : соц.-політ. портрет / Г. Касьянов. – К. : 1993. – 176 с.

6. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський. – К. : 1973. – Т. 1. – С. 188.

7.Коцюбинський М Твори / М. Коцюбинський. – К. : 1974. – Т. 5. – С. 89.

8. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.

9. Липа І. Братерство тарасівців / І. Липа // Літературно-науковий вісник. – 1925–27. – Кн. 7-8. – С. 254-267.

10. Липа Ю. Тарасівці / Ю. Липа // В 45-ліття Тарасівців // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 5.

11. Наумов С. Братство тарасівців / С. Наумов // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5 (Ч.1). – С. 36-44.

12. Наумов С. Братство тарасівців / С. Наумов // Укр. іст. журн. – 1999. – № 6 (Ч. 2). – С. 55-63.

13. Програмові засади Братства тарасівців // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали. – Торонто, 1983. – Т. 1. – С. 19-25.

14. Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей // Україна крізь віки. – К. : Альтернатива, 1999. – Т. 9. – 335 с.

15. Стамбол І. Наслідування українцями молодих національних рухів Європи у XIX ст. Іван Липа у Братерстві тарасівців / І. Стамбул // Українознавчий альманах. – Вип. 17. – К. : 2014. – 334 с.

16. Субтельний О. Україна: історія / О.Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.

17. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали. – Торонто, 1983. – Т. 1. – С. 80-87.

Ковальчук О.Л.
БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ – РУХ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ І ПОЛІТИЧНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ……. 93

Олійник В. В.
РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1917–1920 РР.)……... 103

Олійник Ю. В.
ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР ……..... 108

Парандій В.О.
НАЦІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ ЯК ФАКТОР УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ…….. 113

Трембіцький А. М.
ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ В СВІТОБАЧЕННІ ТИМІША ОЛЕСІЮКА…….. 122

ДОДАТКИ…….. 133

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ……. 144

ЗМІСТ…… 146